

ԵԶՆԻԿԻ ԵՐԿԻ ԲՆԱԳՐԱՅԻՆ ՄԻ ՔԱՆԻ ՆՈՐ

ՄԵԿՆԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ

13. Նոյնպէս և նոցա՝ որ մաւտ առ ծովում կայցեն-Ֆանգի ոչ կարէ³³ ակն բաց³⁴ ի ցամաք գործել-թուի թէ ի ծովէ կլանիցէ (Մ 85.3, Բ 190 Բիե) :

Բանասէրները տարակարծիք են ընդդէմած բառերի գրութեան եւ նշանակութեան, ինչպէս նաեւ «ի ցամաք գործել» բառերի հետ նրանց կազմած նախադասութեան թարգմանութեան մասին : Ա. Աբրահամեանը չի ներկայացրել բոլոր կարծիքները :

Ա) Կարէ

ա) Գրութիւնը. Վենետիկի հրատարակութեան մէջ կարդում ենք «կար է», որպէս երկու բառ, «կարող է» նշանակութեամբ : Նոր Հայկազեան Բառարանի 4եղիականները (ԲԱՅ քառայօղուածում) եւ Նորիչ Բանասէրներ ընդունում են «կարէ» ձեւը, որպէս «կարել» (կարողանալ) բայի ներկան : Ա. Աբրահամեանը թէեւ հետեւում է Վենետիկի հրատարակութեան, սակայն թարգմանում է «կարողանալ» բայով՝ «չեն կարողանում» :

բ) Թարգմանութիւնը. Բոլոր Բանասէրները այն թարգմանել են «կարողանալ» բայով : Ըստ որում Ե. Դուրեանը, Գ. Խաչատուրեանը եւ Ա. Աբրահամեանը թարգմանել են յոգն. Գ. Ղէմբով՝ «չեն կրնար, չեն կարողանում», թէեւ բայածեւը եղակի Գ. Ղէմբ է : Այս թարգմանութիւնը ոչնչով հիմնաւորուած չէ նրանց կողմից :

Բ) Ակն բաց

ա) Գրութիւնը. Եղնիկի ձեռագրում եւ Վենետիկի հրատարակութեան մէջ «ակնբաց» է, որին կողմնակից են Ե. Դուրեանը, Գ. Խաչատուրեանը եւ Ա. Աբրահամեանը : Նոր Հայկազեան Բառարանում չկայ «ակնբաց» բառայօղուած : Միայն թէ Բառարանում Եղնիկի վերոյիշեալ նախադասութիւնը որպէս վկայութիւն է բերուած ԲԱՅ քառայօղուածում, եւ «ակն բաց» գրութեան կողքին փակագծերում աւելացուած է «կամ՝ ակնբաց» : Շմիդտ ու Գալմաքեանը նախընտրել են «ակն բաց» գրութիւնը, որին կողմնակից է Մարիէսը (De Deo, էջ 184, ծան. 2) եւ այն ընդունել է գիտական հրատարակութեան մէջ՝ շեշտելով. «Կարծում ենք, որ ակնբաց բառը պէտք է հատել ակն բաց» (ծան. 644) : Ընդհակառակն, Ա. Աբրահամեանը չի կասկածում, որ ակնբաց-ը մի ամբողջական բարդ բառ է» (104), պոսանց ասելու թէ ինչից է բխում իր ինքնավստահութիւնը :

բ) Թարգմանութիւնը. Նոր Հայկազեան Բառարանում այդ բառը, նույն ժամանակ կամ միասին գրութեան, բացատրուած է «բայ ակն» կամ «բացագոյն ցամաք» : Մարիէսը նախընտրելով անջատ գրութիւնը՝ ընդունել է Բառարանի «բայ ակն» («l'oeil grand ouvert» = լայն բացուած աչք) բացատրութիւնը (De Deo, էջ 184, Փրանս. Թարգմ. 273) : Մենք կողմ-

33 Վենետիկի հրատարակութեամ մէջ՝ որին հետեւում է Ա. Աբրահամեանը, «կար է» :

34 Զեռագրում եւ Վենետիկի հրատարակութեամ մէջ՝ «ակնբաց» :

նակից ենք այս դրութեան ու թարգմանութեան: Ա. ԱրբաՀամեանի կարծիքով, «ակնբաց» բառը նշանակում է «տեսադաշտ»: «Հստ բնագրային հանգամանքների՝ տրամաբանորէն մեզ թւում է —գրել է նա—, որ այդ բառը նշանակում է «տեսադաշտ», այսինքն՝ աչքի բացուածք, որն ընդգրկում է տեսանելիքը»: Սակայն չի ասում, թէ ո՞ր բառարանի կամ ուրիշ ո՞ր բնագրերի հիման վրայ:

Ի ցամաք գործել. բանասէրները տարբեր բացատրութիւններ են տուել Եղնիկի այս բառերին, որոնց հետ է կապւում «ակնբաց» բառը: Ե. Դուրեանը քննարկում է «...որովհետեւ չեն կրնար դէպի ցամաք հասնելու ծայր մը գտնել»³⁵. Գ. Խաչատուրեանը՝ «...որովհետեւ առուներ բանալով չեն կրնար ցամաքնել զայն», այսինքն՝ ծովը: Ա. ԱրբաՀամեանը, որ իր յօդուածում մէջ է բերել այս երկու թարգմանութիւնները, դրում է, թէ երկու բանասէրներն էլ օգտագործել են բառարանների «ակնբացել» բայի բացատրութիւնը՝ «անց կամ առուակ բացել, խորշեր պատրաստել՝ պարտէզը կամ արտը ջրելու համար», որ սակայն «չի յարմարւում (ակնբաց—ի, Մ. Մ.) վերոյիշեալ գործածութեանը»: Իսկապէս, երկու թարգմանութիւններն էլ արտառուց են եւ սխալ: Սակայն ի տարբերութիւն Ա. ԱրբաՀամեանի, մենք կարծում ենք, որ Ե. Դուրեանն ու Գ. Խաչատուրեանը «ակնբաց գործել» բառերն են դիտել իբրեւ «ակնբացել» բայի համանիշ: Ա. ԱրբաՀամեանը «ի ցամաք գործել» բառերը համարել է «արտայայտութիւն» եւ թարգմանել «ցամաքին հասցնել, այսինքն՝ ցամաքը տեսադաշտի մէջ վերցնել, տեսնել» (104): Եւ «քանզի ոչ կարէ ակնբաց ի ցամաք գործել» նախադասութիւնը, գրել է նա, «այս մօտեցմամբ թարգմանւում է այսպէս. որովհետեւ չեն կարող³⁵ տեսադաշտը ցամաքին հասցնել»:

Վերելում արդէն ասացինք, որ ճիշդ չէ «ոչ կարէ» եզակին թարգմանել յոգնակի: Հասկանալի է, որ Եղնիկի նախադասութեան սկզբի «նոցա» յոգնակին է աղբւլ Ա. ԱրբաՀամեանի վրայ. «Նոյնպէս եւ ևսցա՝ որ մաւտ առ ծովուն կայցեն—քանզի ոչ կարէ ակնբաց ի ցամաք գործել... թուի թէ ի ծովէ ելանիցէ»: Ամբողջ նախադասութիւնը փոփոխուած կառուցուածքով թարգմանելիս նա «ոչ կարէ» եզակին (ինչպէս եւ «թուի»-ն) դարձրել է յոգնակի. «Նոյնպէս էլ ծովի մօտ գտնուողները որովհետեւ չեն կարողանում տեսադաշտը ցամաքին հասցնել, կարծում են, թէ (արեւը) ծովից է ելնում»: Մինչդեռ, թէկուզ Ա. ԱրբաՀամեանի բառային բացատրութիւններով, բնագիրը եւ քերականութիւնը պահանջում են հետեւեալ թարգմանութիւնը. «Նոյնպէս եւ նրանց (նոյնպէս եւ նոցա)», որոնք ծովի մօտ կանդանձ կը լինեն («որ մաւտ առ ծովուն կայցեն»), որովհետեւ տեսադաշտը չի կարող ցամաքին հասցնել («քանզի ոչ կարէ ակնբաց ի ցամաք գործել»), թւում է, թէ (արեւը) ծովից է ելնում («թուի՝ թէ ի ծովէ ելանիցէ»): Ա. ԱրբաՀամեանի «չեն կարող» կամ «չեն կարողանում» թարգմանութիւնը ճիշդ կը լինէր, եթէ բնագրում լինէր «ոչ կարեն»՝ յոգնակի:

Ա. ԱրբաՀամեանը փորձել է արդեօք վերլուծել քերականորէն «...ոչ կարէ ակնբաց»³⁶ ի ցամաք գործել» նախադասութիւնն, առանձին վերցրած եւ

³⁵ Ինչպէս կը տեսնենք առօրեւ, Եղնիկի նախադասութիւնն ամբողջութեամբ թարգմանաւորաբար Ա. ԱրբաՀամեանը աշխարհարար այս բայածնէր փոխարինել է «չեն կարողանում» ձևով: Այս երկու բայածններն ունեն կերպային նոյնութիւն. այս առումով Եղնիկի նախադասութեան աւելի յարմար է «չեն կարող» ընդհանրացնող ձևը:

³⁶ Թէկուզ այս բառի նքա ընդունած ուղղագրութեամբ:

դռնել «ոչ կարէ՛ք» բայ-ստորոգեալի քերականական ենթական, որ անպայման եկալիկ պիտի լինի: Քերականական այդ ենթական «ակնբաց» գոյականը չի կարող լինել, քանի որ ըստ նրա թարգմանութեան այդ բառը ուղիղ բնադիր է. «...չեն կարողանում տեսադաշտը ցամաքին հասցնել»: Նրա թարգմանութիւնն առաւել եւլ մեկնաբանութեան եւ հիմնաւորման է կարօտ, քանի որ նա ընդունել է Վենետիկի հրատարակութեան «կար է» միադիմի բայաձեւը:

Վերլիչեցնում ենք, որ Մարիէսն ընդունել է «կարէ՛ք» եւ «ակն բաց» ընթերցուածները՝ դրանց տալով «չի կարող» եւ «լայն բացուած աչք» իմաստներն ըստ Նոր Հայկազեան Բառարանի: Ամբողջ նախադասութիւնը թարգմանել է.

“De même à ceux-là aussi, qui, d’aventure, tout près de la mer se tiennent, — parce que point ne peut l’oeil grand ouvert sur (terre) sèche porter son action — il semble que de la mer il sorte...” (§ 273):

Մեզ հետաքրքրող ընդգծուած մասը նշանակում է. «...քանի որ լայն բացուած աչքը չի կարող իր աղբեցութիւնը հասցնել ցամաքին» կամ «մինչեւ ցամաք ներգործել»: Այստեղ «գործել» բայը թարգմանելիս նա նկատի է առել Նոր Հայկազեան Բառարանի «ներգործել, աղբել» բացատրութիւնը, որի համար վկայութիւն է բերուած Եզնիկի հենց այս նախադասութիւնը (Հատ. Ա., էջ 576, Բ սիւն.):

Մենք կողմնակից ենք Մարիէսի ընդունած ընթերցումներին ու թարգմանութեանը: Սակայն հնարաւոր են նաեւ Եզնիկի նախադասութեան կատուցուածքի հետեւեալ մեկնաբանութիւնները, վիճարկելի բառերի հետեւալ ընթերցումներն ու բացատրութիւնները.

1. Եթէ ընդունենք «ոչ կար է» ընթերցումը, ապա այն կարելի է թարգմանել «կարողութիւն չկայ, չէ», կապել նախադասութեան սկզբի «նոցա» սեռական-տրականի հետ՝ «նոցա... ոչ կար է», եւ ամբողջը թարգմանել «նրանց կարողութիւն չկայ, չէ» բառացիօրէն, դրական՝ «նրանք չեն կարող»: Յայտնի է որ դրաբարում շատ կան նման միադիմի դարձուածքներ, որոնց քերականական ենթական մի ամբողջ նախադասութիւն է: Այստեղ քերականական ենթական «ակն բաց» («ակնբաց» թէկուզ) ի ցամաք գործել»-ն է: Եթէ առարկուի, թէ «նոցա»-ն նոյն նախադասութեան «թուի» միադիմի բայի անուղղակի խնդիրն է, ապա կարելի է պատասխանել հետեւեալը. թերեւս կա՛մ այդպէս է, կա՛մ «թուի» միադիմին կարող է առանց անուղղակի խնդրի դործածուած լինել այստեղ, կա՛մ էլ «նոցա»-ն միաժամանակ վերաբերում է «կար է» եւ «թուի» միադիմիներին³⁷:

Մեր այս մեկնաբանութիւնն անկախ է «ակն բաց» կամ «ակնբաց» ընթերցումներից եւ դրանց «լայն բացուած աչք» կամ «հայեացք, տեսադաշտ» բացատրութիւններից, որոնք վերջին հաշուով իմաստային մեծ տարբերութիւն չունեն այստեղ:

Մեր ենթադրութիւնից ելնելով՝ Եզնիկի ամբողջ նախադասութիւնն այսպիսով կարելի է թարգմանել. «Նոյնպէս եւ նրանց, որոնք ծովի մօտ կանգնած կը լինեն, թուած է, թէ (արեւը) ծովից է ելնում, քանի որ նրանք չեն կարող (իրենց) լայն բացուած աչքը (կամ «հայեացքը») ցամաքին հասցնել»:

2. Կարելի է նաեւ նախադասութեան սկզբի «նոցա» հոլովաձեւը համարել «ակն բաց» (կամ «ակնբաց») անդամի յատկացուցիչը, որով «նոցա...

37 «նոցա» եւ «թուի» բառերի յարաբերութեան մասին տե՛ս վերեւի բացատրութիւնը:

բաց ակն» կը նշանակի «ներանց լայն բացուած աչքը» (կամ՝ տեսադաշտը)։ Այս դէպքում տարօրինակ չեն թուայ «կարէ» ընթերցուածը եւ նախադասութեան հետեւեալ թարգմանութիւնը. «Նոյնպէս եւ նրանց, որոնք ծովի մօտ կանդնած կը լինեն, թուով է, թէ (արեւը) ծովից է ելնում, քանի որ նրանց լայն բացած աչքը (հայեացքը, տեսադաշտը) չեն կարող ցամաքին հասնել (կամ հասցնել, ներգործել)»։

14. Այլ ինքն է պատճառ ամենայնի, որ ի ինքնիստ եւ ի գոյնայն եկինքս ի չգոյն է եւ ի գոյն, որպէս երկինք վերինք եւ որ ինչ յերկինս, եւ երկինք եւ րեւելիք որ ի ջուրց, եւ երկիր, եւ ի նման է եւ ի նմա (Մ 9.17, Բ 6-7)։

Ըստ Ա. Աբրահամեանի, այս նախադասութիւնը ձեռագրում եւ Գ. Պաշտուրեանի հրատարակութիւնից բացի միւս տպագրութիւններէ մէջ «ընդգծուած մասում թերութիւն ունի» (105)։ «Այդտեղ վերջին եւ շաղկապն աւելորդ է — գրել է նա—, իսկ ԳՊ բառի բացատրական հոլովածեւը («ի գոյն») բացայայտ սխալ է։ Ծիշգը ի նախդիրով եւ հայցականով ձեւն է՝ ...եկին ի չգոյն է ի գոյ։ Այդպէս է թերադրում բնագրի բովանդակութիւնը («անդուշտութիւնից գոյութեան եկան»)»։

Ա. Աբրահամեանը ներկայանում է որպէս այս առաջարկի առաջին հեղինակը։ Սակայն ինքն էլ է յայտնում, թէ իրենից առաջ ուրիշներն էլ են անդրադարձել այս ընթերցուածին. «Այս սխալը ժամանակին նկատել են առաջին հրատարակիչները եւ ուղղել են Զմիւռնիայի տպագրութեանը մէջ, որը (Ի՞նչը — Մ. Մ.)», սակայն, երկար ժամանակ անտեսուել է»։ «Յետագայում Գ. Նահապետեանն առաջարկել է ուղղում կատարել յիշեալ ձեւով», որն ընդունելի է համարել Ե. Փէշիկեանը, սակայն չի ուղղել վենետիկեան վերջին (1926 թ.) վերահրատարակութեան մէջ» (105)։ Մեր կարծիքով, Ե. Փէշիկեանը ճիշդ է վարուել այդ սրբագրութիւնը հրատարակութեան մէջ չմտցնելով։ Սակայն նոյնիսկ ցանկութեան դէպքում նա ինչպէ՞ս կարող էր Եզնիկի 1926 թուականի տպագրութեան մէջ մտցնել Գ. Նահապետեանի (կամ Զմիւռնիայի) ուղղումը, որ նա «ընդունելի է համարել» միայն 1928-ին «Ռազմավէպ»ի մէջ լոյս ընծայած իր յօդուածաշարում (յատկապէս էջ 300)։ Այդ երկու տարեթուերը պէտք է յայտնի լինէին նաեւ Ա. Աբրահամեանին։

Յօդուածագրի մէկ ուրիշ թերութիւնն էլ այն է, որ նա չի յիշեցրել վերոյիշեալ սրբագրութեանն անդրադարձած բոլոր բանասէրների անունները։ Նա գրել է. «Գ. Պաշտուրեանը ուղղել է Բուէնոս-Այրէսի տպագրութեան մէջ»։ Նա թերացել է սակել, որ Գ. Պաշտուրեանն առաջինը չէ, Գ. Նահապետեանը իր «Ուղղագրութիւնը ազգային մատենագրաց» հետազոտութիւններում (1907 թ., էջ 282) առաջարկել է «եւ ի գոյ» սրբագրութիւնը, ինչպէս ուշացած առաջարկում է Ա. Աբրահամեանը. Ծմիւռն ու Գալէմբեարեանն իրենց գերմաներէն թարգմանութեան մէջ (էջ 21, տող 27-28) լուեկայն ընդունել են այս ուղղումը, ինչպէս յայտնում է Մարիէսը, դեռ Գ. Նահապետեանից առաջ։ Հետեւաբար այս բոլորին ծանօթ Մարիէսը գրել է. «Պաշտուրեանը, էջ 3, հետեւել է Ծմիւռն-Գալէմբեարեանին» (Գիտական հրա-

38 Ա. Աբրահամեանն իր յօդուածում տպագրել է «երկին», որ հաւանաբար տպագրական վրիպակ է. բայց ո՞վ գիտէ, գուցէ եեմք այդպէս պէտք է, ինչպէս նա գրում է միշտ։

39 Ո՞ր ձեւով. արդեօք «...ի գոյ»։ Եթէ այդպէս է, ապա Ա. Աբրահամեանը սկզբից եւեթ պէտք է «շիշեալ սուղաւմը» թերկայացնէր ոչ թէ իր ամուսին, այլ Գ. Նահապետեանի հեղինակութեամբ, որին, որպէս տւելի վաղ բանասերի, նա կարող էր միայն եռմակարծիք լինել։

չր, «Աստուած աղբիւրն է ամէն լինելութեան, ոչ միայն ոչնչութիւնից անմիջականօրէն իր ստեղծած արարածներէ, այլեւ այն արարածներէ լինելութեան, որոնք բխում են՝ Աստուծո կողմից նախքան այդ ոչնչից ստեղծուած արարածներէց: Այս են ցոյց տալիս Եզնիկի բերած օրինակները. ոչնչից են վերին կամ անտեսանելի երկինքը եւ ինչ որ նա պարունակում է՝ արդէն գոյութիւն ունեցող ջրերից է տեսանելի երկինքը»: Այս բացատրութիւնները սուսէլ է Մարիէսը իր «Noms et verbes d'existence...» աշխատութեան մէջ (էջ 42) եւ դիտական հրատարակութեան Ցրդ ծանօթագրութեան մէջ, որի մասին լուել է Ա. Արբահամեանը կա՛մ դիտակցաբար, կա՛մ դրանց անտեղեակ լինելուն պատճառով: Մարիէսը ճիշդ է նկատել, որ Եզնիկի նախադասութեան մէջ «երկինք վերինք եւ որ ինչ յերկինս» Աստուծո կողմից ստեղծուել են «ի չգոյէ», իսկ «երկինք երեւելիք» ստեղծուել են ջրերից՝ «...որ ի ջուրց», սակայն դարձեալ Աստուծո կողմից: Ուստի իրաւ է, որ Եզնիկի մտքի ճշգրտեան եւ ձեռագրի «ի գոյէ» ընթերցումածի անձեռնմխելիութեան «համար կան նաեւ նիւթական ապացոյցներ, որոնք հենց Եզնիկի նոյն երկում են», հենց նոյն նախադասութեան մէջ. միայն թէ պէտք էր դրանք տեսնել: Մարիէսի փաստին աւելացնենք հետեւեալները հենց Եզնիկի երկից, որոնք Եզնիկի մտքերն են եւ ոչ թէ հակառակորդների կարծիքը. «Ձի այնպէս կաղմեաց Աստուած զաշխարհ. նախ զչորս հիւթան մեկնեալս արարեալ, ապա Թափալ յալիքաց գաւառացի: Եւ միոյ արարչի գործ է ամենայն» (Մ էջ 97, տ. 22-23). «Որ յոչնչէն փարող եղեւ զլուսն մարդոյն առնել եւ պահէ միշտ կենդանի եւ անմահ, նոյն եւ գաւառիմն, զոր յերկրէ ստեղծ, կարող էր պահել կենդանի» (Մ 35. 30-31, Բ էջ 72): Եզնիկի երկից դուրս կան դրա ապացոյցները եկեղեցական դրականութեան մէջ. յիշեցնենք թէկուզ Աստուածաշնչի պատմածը առաջին կնոջ միջակայ, Աղամի կողմից ստեղծման վերաբերեալ, որի մասին կարելի է ասել «ի լինելն եւ ի գոյանալ եկն ի գոյէ»:

Գ. Նահապետեանի եւ նրանից յետոյ Ա. Արբահամեանի կրկին նկատած «սխալ»ի ուղղումից յետոյ Եզնիկի նախադասութիւնը կը վերածուէր հետեւեալ ձեւեր. «...որ ի լինելն եւ ի գոյանալ եկին ի չգոյէ ի գոյէ»⁴¹: Ա. Արբահամեանը փորձել է արդեօք թարգմանել կամ ըմբռնել «ի գոյանալ եւ կին...ի գոյ» բառախաղը, որ պատիւ չէր բերէ Եզնիկին: Ա. Արբահամեանն ամէն ինչ ապացուցած համարելով՝ գրել է վերջում. «Այսքանից յետոյ արդէն ոչ մի կասկած չի մնում ուղղման մշտութիւնն ընդունելու համար» (106): Մեր ընդգծած բառը փոխարինելով իր հականիշով այս եզրակացութիւնը վերադարձնում ենք հեղինակին:

Ա. Արբահամեանն իր դիտողութիւնների այս առաջին շարքի վերջում գրել է. «Աւայտմ այսքան»: Վերջացնում ենք նրա բառերով եւ սպասում Եզնիկի երկի նրա արեւելահայերէն թարգմանութեան, որ, ինչպէս մեզ յայտնի է, մամուլի տակ է. դրա ճոխ ծանօթագրութիւններից են քաղուած ու եւ կամտաբերութեան համար տպագրուած այս 14 դիտողութիւններն ու մեկ-նախադասութիւնները, որոնք մեր բանասիրութեանը ոչ մի նորութիւն չեն բերում:

ՄԱՐՏԻՐՈՍ ՄԻՆԱՍԵԱՆ

Սեն-Նազեր, Ֆրանսա
(Շաբ. 3 եւ Վերջ)

⁴¹ Յիշեցնեմք, որ Ա. Արբահամեանը առաջարկում է Եզնիկի «եւ ի չգոյէ» բառերը փոխարինել սրամով: